

МОВНО-ЕСТЕТИЧНІ ЗНАКИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ КУЛЬТУРИ

У статті йдеться про сучасне сприймання мовно-естетичних знаків поезії Шевченка. Письменники, композитори, скульптори, художники відходять від стереотипів образу митця, що були поширені в українській культурі. Міркування письменниці Марини Гримич, публіциста Юрія Макарова, композитора Валентина Сильверстова – це заглиблення у філософію мови Шевченка й підтвердження думки про цілісність української культури. У їхніх міркуваннях творчість Кобзаря існує над часом і простором, вони позбавлені штучної метамови, у цих працях утверджується філософізм та інтелектуалізм мови Шевченка.

Ключові слова: мовно-естетичний знак, слово Шевченка й музика, стереотипи образу Шевченка, філософія мови Шевченка, цілісність культури, Шевченкове слово.

В статье освещены вопросы современного восприятия языковых и эстетических знаков поэзии Шевченко. Писатели, композиторы, скульпторы, художники отходят от стереотипов образа творца, распространенных в украинской культуре. Размышления писательницы Марины Гримич, публициста Юрия Макарова, композитора Валентина Сильверстова – это более глубокое осмысление философии языка Шевченко и подтверждения мысли о целостности украинской культуры. В их размышлениях творчество Кобзаря существует вне времени и пространства, они обошли искусственность метаязыка, в их работах уиверждается философизм и интеллектуализм языка Шевченко.

Ключевые слова: слово Шевченко, слово Шевченко и музыка, стереотип образа Шевченко, философия языка Шевченко, целостность культуры, языковой и эстетический знак.

The collection of essays «My Shevchenko» expanded the great library of the works devoted to Shevchenko. These are stories of writers – our contemporaries – how they perceive Taras Shevchenko, on specific events associated with the image of the poet, about the feelings, which his works provoke. The brilliant poet, artist appears in the author's essays not as a bronze monument, but as a person, whose creativity is full of eternal questions of life, is in unison with moods, feelings of our contemporaries. The authors destroy the stereotype image of Shevchenko, common in Ukrainian culture. We can trace the characteristic features of the present in the personal perception of the poet, the artist, to understand why Shevchenko's creative work exists over time and space, why we call the poet the Prophet, after all, why we say that Shevchenko created a new Ukrainian literary language. Indeed, there was the Ukrainian language, as evidenced by history and written monuments of the Ukrainian language long before the «Kobzar» by Shevchenko, a small book of 1840, appeared. But only Shevchenko managed to engrave diamond from treasures of people's language, according to Panteleimon Kulish, only he could open all the power and beauty of our language.

The poet Shevchenko met Shevchenko-artist and Shevchenko-graphic artist and Shevchenko, who inspires the work of contemporary artists inside the pages of small booklet «My Shevchenko».

The article deals with the modern perception of language and aesthetic signs of Shevchenko's poetry. Writers, composers, sculptors, painters go away from the stereotypes of the image of the artist that were common in Ukrainian culture. Speculation of the writer Maryna Hrymych, journalist Yurii Makarov, composer Valentin Sylverstov is an immersion in the philosophy of language and confirmation of Shevchenko thoughts about the integrity of

Ukrainian culture. The creativity of Kobzar exists in their arguments over time and space, they are deprived of artificial metalanguage, and these writings confirm the philosophy and intellectuality of Shevchenko's language.

Key words: integrity of culture, language aesthetic sign, philosophy of Shevchenko's language, Shevchenko's word, Shevchenko's word and music, stereotype image of Shevchenko.

Серед книжок, які поповнили в останні роки велику бібліотеку Шевченкіани, увагу привернула збірка есеїв «Мій Шевченко» [1]. Це розповіді письменників – наших сучасників – про те, як вони сприймають Шевченка, про конкретні події, пов'язані з образом Кобзаря, про почуття, які викликає його творчість. Геніальний поет, художник постає в авторських есеях не як бронзовий пам'ятник, а як жива людина, у чийй творчості нуртують вічні питання буття, суголосні настроям, почуттям наших сучасників. Автори руйнують стереотипи образу Шевченка, поширені в українській культурі. В особистому сприйнятті поета, художника можна простежити характерні ознаки сучасності, зрозуміти, чому Шевченкова творчість існує над часом і простором, чому називаємо поета Пророком, врешті, чому кажемо, що Шевченко створив нову українську літературну мову. Адже задовго до появи «Кобзаря» Шевченка, невеликої книжечки 1840 р. видання, існувала українська мова, про що свідчить історія, писемні пам'ятки української мови. Але тільки Шевченкові вдалося зі скарбів народної мови вигранувати діамант, тільки йому одному, за словами Пантелеймона Куліша, відкрилася вся сила і краса нашої мови.

На сторінках невеликої книжечки «Мій Шевченко» зустрілися Шевченко-поет, Шевченко-художник, Шевченко-графік і Шевченко, який надихає на творчість сучасних митців. У філософських роздумах про Шевченка весь час присутнє слово поета, бо саме воно допомагає відчутти цілісність української культури. Юрій Макаров слушно пише: «Кожна культура має свою символічну постать, яка дозволяє її носіям

самовизначитися. Звісно, від частого використання та реальна колись жива людина, з якої зліпили кумира, дещо потерпає, як бронзовий вуличний пам'ятник від частих доторків, але то все неминучі втрати» [1, с. 107]. Такі втрати можемо помічати і в конкретних дослідженнях мови поета. Скажімо, сучасні лінгвісти, аналізуючи Шевченків словник, виявляючи особливості поетового словотворення, звертають увагу на вживання іменників – назв осіб жіночої статі. Для охоплення всього словника, індивідуального слововживання й визначення його місця в історії української літературної мови така інформація потрібна, але коли вона подана штучною метамовою (напр.: Шевченко «добирав фемінітиви», «створював підсистему «фемінітивів»), то вона викликає гумористичний ефект. Поет не добирав фемінітивів, тим паче не створював якоїсь підсистеми фемінітивів: ці назви в Шевченкових текстах фіксує й класифікує дослідник-лінгвіст. Очевидно, така характеристика належить до неминучих втрат у процесі нашого пізнання мови Шевченка. Вона зумовлена штучною метамовою дослідження, коли авторові не вдається зробити адекватні висновки, щоб від зафіксованих мовних фактів вийти у простір цілісної української культури.

Як вдалий приклад формування такого простору розглядаємо есеї Марини Гримич і Юрія Макарова. Розповівши проникливу історію свого пізнання світу Шевченкової поезії, Марина Гримич вдало поєднала факти особистого життя з цікавою інформацією про пам'ятники Шевченкові в Канаді, з цитуванням класичних поетичних рядків.

Авторка нарису розповідає, як по-різному входила поезія Шевченка у її мовну свідомість. Спочатку це були традиційні в дитячих збірках вірші «Тече вода з-під явора...», «Зацвіла у лузі червона калина». Вони відклалися в дитячому сприйнятті як ідилічні картини української природи, яких у зрілому віці, за словами письменниці, вона шукала й не змогла знайти під час своїх фольклорних експедицій по Україні. Але зауважмо: у тому й секрет мовно-естетичних знаків культури, що вони, хай і механічно засвоєні в дитячому віці, можуть наповнюватися

новим змістом в інший період життя мовця й пригадуватися як невіддільний складник українського мислення і культури. Власне, існувати як певні спогади про прекрасне. Тому й вивчені напам'ять за шкільною програмою «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий», «Думи мої, думи мої», трактування яких, як і багатьох інших творів Шевченка, було стереотипним, догматичним, підпорядкованим панівній радянській ідеології, не втрачають своєї естетичної цінності як гуманітарний скарб і кожної людини, і суспільства загалом.

Пізнання творчості Шевченка безмежне. Батько-перекладач прищепив Марині Гримич любов до незнаного Шевченка, якого перекладали в Європі і без знання творчості якого не змогла б письменниця, перебуваючи далеко від України, так проникливо передати почуття ностальгії. І такі зрозумілі, прості Шевченкові слова органічно лягли на папір: *І на гору високою / Виходжу, дивлюся, / І згадую Україну, / і згадать боюся. / І там степи, і тут степи, / Руді, руді, аж червоні, / А там голубі, / Зеленії, мережані / Нивами, ланами, / Високими могилами, / Темними лугами.*

Цитована поезія не лише допомагає зрозуміти почуття, настрої авторки публіцистичного нарису, а й функціонує як мовно-естетичний знак цілісності української культури.

Нарис Юрія Макарова руйнує узвичаєний канон образу Шевченка і його поезії. Створюючи телефільм про Шевченка, автор відкрив для себе живого Шевченка.

Стереотипне подання в навчальній літературі інформації про хлопчика-сироту, який став геніальним поетом, художником, вихолощує з образу Шевченка правдиву історію його життя. Доля його склалася так, що він зміг побачити не лише світ села, де народився. Хоч у біографічній літературі описується його практика малювання скульптур у Літньому саду Петербурга, викуп з кріпацтва, але немає деталей його самоосвіти. Адже майбутній успішний художник, навчаючись в Академії, пізнавав історію світового мистецтва, пізнавав мови через спілкування з друзями, любив товариство й був душею цього товариства. Але не тільки в навчальній літературі утверджувався такий

стереотип. Які портрети Шевченка малювали художники? Які пам'ятники створювали скульптори? Чи не найчастіше – портрет старого дідуся в смушевій шапці, в кожусі. А пам'ятники змінилися тільки тоді, коли і в свідомості їхніх творців, і в сприйманні українців визріла думка про належність поета до високоосвічених людей свого часу, людини, яка була бажаним гостем у петербурзьких і московських салонах, у багатих українських маєтках. Він був товариським, цікавим співрозмовником, гарно співав... І що найважливіше – Шевченко був людиною глибокого філософського мислення, яка не тільки запитувала «Що ми? Чиї сини? Яких батьків? Ким? За що закуті?», а й пророкувала майбутнє: «Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом? А діждемось-таки колись».

Розповідаючи про роботу над телесеріалом «Мій Шевченко», Юрій Макаров наводить приклад поєднання музики й мовно-естетичних знаків української культури. Він дуже переконливо й професійно показує суголосність музичних акордів Баха й початкових рядків Шевченкової балади «Причинна» – «Реве та стогне Дніпр широкий». Автор відчув ті драматичні інтонації, ритми, які спрямовані в майбутнє й фактично роблять твір Кобзаря українським славнем. В іншому публіцистичному нарисі Юрій Макаров пише: «Кожна не просто несприятлива, але насправду критична обставина біографії парадоксально дарувала Шевченкові перевагу як особистості та митцеві. Народження в сім'ї кріпака – вкоріненість у народну культуру й ментальність, сирітство – незалежний характер, служба в пана – знайомство з Європою, заслання та військова служба на фініші епохи географічних відкриттів. І все це разом – унікальний життєвий досвід... Час нагадати, що Шевченко може стати для наших сучасників зразком успішності».

Як іще назвати людину, яка спромоглася перекодувати свій народ, пам'ятники якій стоять по всьому світу?.. [1]. Автор слушно зауважує, що «сьогодні помітний великий інтерес молодих композиторів до Шевченкових текстів, де вони чують акорди важкого року».

Торкаючись теми «Шевченко і сучасна музика», не можна не згадати про нашого найвідомішого в світі сучасного українського композитора Валентина Сильвестрова. Він не прихильник поняття успішності митця. Композиторові більше імпонує особливість пророчого мислення Шевченка, сучасність, актуальність його мовно-естетичних знаків в українській культурі. Щоб зрозуміти, що для композитора означає поезія Шевченка, варто навести розлогий уривок з інтерв'ю Валентина Сильвестрова журналу «Український тиждень» за 29 жовтня 2010 р. (записала Олена Чекан):

– Батьки мої українці. Хоча й городяни, вдома говорили українською. Це були, напевно, наслідки українізації 1920-х років. У Російській імперії забороняли українську, а в СРСР незграбно вводили. Я закінчив українську школу, але Київ був російськомовним. І ось після школи в мене залишилося таке відчуття, що Пушкін, Лермонтов – це справжня поезія, а Шевченко був якось осторонь. Мені він здавався чимось вторинним. Це я потім дізнався, що його поему «Марія» високо оцінив такий витончений, вишуканий поет, як Іннокентій Анненський. І Мандельштам, виявляється, дуже любив Шевченка. А мені його відкрили мої друзі-художники Григорій Гавриленко й Валерій Ламах, і я побачив, що це великий, геніальний поет. Його «Кавказ» – найвизначніший твір із погляду літератури. Там усі жанри змішані. Те, що німецький авангард став робити через 150 років. До речі, це німці й виявили. «Кантату» я написав ще в 1977-му. Там три його тексти. «Думи мої...» і два з «Кавказу»: «За горами гори...» і «А поки що мої думи...». **По суті, Батьківщиною Шевченка була не так територія України, як українська мова** (виділення наше. – С. Є.). Він же значну частину життя провів поза Україною. Ця його мова-батьківщина асоціюється в мене з хором. У нас казали «нездійснено», а голландці взяли й виконали. Зараз «Кантата» в репертуарі капели «Думка». Твір на вірші «Прощай світе, прощай земле...» увійшов до циклу «Тихі пісні». У Шевченка особисті стосунки з Богом – і гнів, і непримиренність, і тут-таки ніжність. По суті, він богоборець,

такий наш варіант старозавітного Іова... У нього є переклади псалмів, дуже відомі, а є вірші, по суті, псалми. «Рече та стогне Дніпр широкий...» – це ж псалом. І навіть ця знаменита українська пісня, що вважається народною, звучить як псалом. Я написав свою музику на ці вірші. А раніше виник диптих «Два заповіти»: божественний і людський. «Отче наш» і «Заповіт» Шевченка...

До Шевченкової поезії звертається Валентин Сильвестров постійно. Так, і в 2014 р. на Майдані він чув слова Шевченка, і вони відгукувалися в його серці, у його творчості новими музичними творами.

Очевидно, і художників, і композиторів, і скульпторів надихає на творчість поезія Шевченка, в якій читачі пізнають глибокий філософський зміст. Хіба не перегукуються Шевченкові рядки (до речі, не часто цитовані): *Дурні та гордії ми люди / На всіх шляхах, по всій усюді, / А хвалимось, що ось-то ми / І над землею і водою, / І од палат та до тюрми / Усе царі, а над собою / Аж деспоти – такі царі, / І на престолі і в неволі, / І все-то те по добрій волі, / По волі розуму горить, / Як той маяк у син[ім] морі / Чи те... в життєйськiм* – з думкою відомого сучасного філософа Умберто Еко: «Людина – надзвичайна істота. Винайшла вогонь, збудувала міста, написала блискучі поезії, дала пояснення світові, вигадала міфічні образи тощо. Але водночас вона не припинила воювати із собі подібними, помилятися, руйнувати довкілля тощо. Баланс між високими інтелектуальними чеснотами і низькими дурощами дає більш-менш нейтральний результат» [2, с. 10]. Ось так у різний час і в різних культурах висловлюється думка про складність людської природи, про зіткнення інтелектуального (розум) і морально-етичного (серце) складника в сутності людини. Розум і серце (душа) в постійному діалозі в усіх видах людської діяльності.

Коли творці пропускають через розум і серце поезію Шевченка, коли пророчі думи, слова поета змушують замислитися над сутністю життя, історією людства, тоді народжуються нові самобутні явища й національна культура

постає як цілісний феномен.

Бібліографічні посилання

1. Мій Шевченко / [Марина Гримич, Любко Дереш, Євгенія Кононенко, Андрій Курков, Юрій Макаров] : збірка. – К. : Нора-Друк, 2014. – 160 с.
2. Умберто Еко. Не сподівайтесь позбутися книжок / Умберто Еко, Жан-Клод Кар'єр ; пер. з франц. Ірини Славінської. – Львів : Вид-во Старого Лева, 2015. – 256 с.